VERSLAG AT FORT ATELIER MET THEMA 'BEHEERSPLANNEN'

13-16 oktober 2013, Antwerpen

Zondag 13 oktober (optioneel)

Breendonk Memorial, Willebroek - *niet-commercieel beheer; eigendom van federale overheid*

In het Fort van Breendonk werd de groep verwelkomd en ingeleid door de conservator, Olivier Van der Wilt. In de conferentiezaal gaf deze een presentatie over de historiek van het Memorial, de invulling van het fort, het beheer en het management en de mogelijke toekomstige invullingen. Als Nationaal Gedenkteken ter herinnering aan het SS-concentratiekamp, heeft het fort als doelstelling om de site en de beleving ervan te behouden zoals uit de tijd van de bezetting.

Het fort krijgt jaarlijks een groot aantal bezoekers over de vloer (vooral schoolgroepen) en put hieruit inkomsten. Men streeft ernaar om een missie uit te schrijven, een media- en managementplan uit te

werken en om zich in de toekomst duidelijk te blijven profileren. Het koppelen van de herinnering aan de WOII-kampen met de hedendaagse actualiteit zoals de Internationale Mensenrechten, is een concrete piste.

Het fort is eigendom van het Ministerie van Defensie, een federale instelling. Hierdoor worden bij de aanvraag van subsidies moeilijkheden ervaren, onder meer voor de restauraties. Ook voor de uitvoering van een managementplan bestaan onzekerheden ten gevolge van de unieke eigendoms- en beheersituatie van het fort.

Tijdens de rondleiding kwamen de verschillende aspecten van het leven van de gedetineerden aan bod (de gevangenenkamers, de isoleercellen, de werkplaatsen, de folterkamer, …), alsook de museumzalen rond de gevangenen en de kampleiding, en de site met Joodse barakken. In het kader van de herdenking van 100 jaar WOI in 2014, wordt het plan opgevat om een thema uit te werken over de rol van Breendonk tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Verslag door Karen Minsaer, stad Antwerpen

Fort Liezele, Puurs - *non-profit beheer; eigendom van lokale overheid (gemeente Puurs)*

Dit museumfort is eigendom van het gemeentebestuur van Puurs en wordt uitgebaat door vzw Fort Liezele, waarbij medewerkers en vele vrijwilligers zijn aangesloten. We werden ontvangen door de voorzitter van het fort, Marc Van Riet. De rondleiding bracht ons bij de historiek van het fort, de maquette, de museumzalen (o.a. infirmerie, keuken en troepenkamers), de geschutskoepel en het artilleriemuseum.

De restauratiewerken van de linkervleugel werden grondig toegelicht: het dak en de wanden kregen een nieuwe waterdichting. In functie daarvan werd het aarden lichaam tijdelijk afgegraven en werden de drainagekanalen hersteld. De gevels werden opnieuw bepleisterd en hersteld. Ondertussen werd ook de begroting voor de restauratiewerken van de rechtervleugel opgemaakt. Gezien het hoge bedrag dienen voor de uitvoering ervan nog de nodige middelen te worden gezocht.

Binnen het beleidsplan van het fort zijn de restauratie van de rechtervleugel, de inrichting van nieuwe museumzalen en de ontwikkeling van horeca opgenomen. Ook het verder uitbouwen van cultuurtoerisme en recreatie is een hoofddoelstelling.

Fort Liezele behoort evenals Fort Breendonk tot de bunkerlinie waardoor het interessant was om beide forten naar bewaring, beleving en management te vergelijken. Nog een leuke verrassing was de live demonstratie van de werking van de rolbrug, waarvan zowel de mechaniekkamer als het afgesloten eiland effect werden gepresenteerd.

Verslag door Karen Minsaer, stad Antwerpen

Maandag 14 oktober

Fort 8, Hoboken - *sociaal werkgelegenheidsproject; eigendom van lokale overheid (stad Antwerpen)*

Op maandagmorgen ging het atelier officieel van start. Daarvoor werd verzamelen geblazen in de caponnière van Fort 8 te Hoboken. In de verwelkoming ging projectleider Karen Gysen in op het Europees perspectief van het militaire erfgoed. Een indrukwekkende overzichtskaart van alle linies in heel Europa toonde onder meer een sterke concentratie in België en Noord- Frankrijk.

Na deze inleiding, benadrukte Luk Lemmens, eerste gedeputeerde van de provincie Antwerpen, onder meer bevoegd voor Cultuur en Ruimtelijke ordening, het historische belang van het militaire erfgoed in het algemeen en van de Antwerpse fortengordels in het bijzonder. Deze waarde en betekenis staan niet op zich, maar zijn altijd te bekijken in combinatie met de toekomstmogelijkheden van dit uitzonderlijk patrimonium. Het project 'Culinair Antwerpen Sociale Economie' (CAS vzw) dat mee instaat voor de uitbating van de caponnière van Fort 8, is net als het leerwerkproject dat de restauratie verzorgde, een goed voorbeeld van een geïntegreerde aanpak: sociale tewerkstelling en de opwaardering van het patrimonium, gekoppeld aan de realisatie van een nieuwe aantrekkelijke infrastructuur voor uiteenlopende groepen en verenigingen. Gedeputeerde Lemmens onderlijnde eveneens het belang van de intensieve samenwerking met tal van partners, zowel bij de verschillende overheden als in de private sector (verenigingen, vrijwilligers en professionelen). Om dat geheel maximaal te ondersteunen en de verschillende initiatieven zo goed mogelijk op elkaar af te stemmen, neemt de provincie een coördinerende rol op.

Wim Lux, departementshoofd Ruimtelijke Ordening en Mobiliteit, ging dieper in op de inhoudelijke benadering van het hele project, vertrekkende van een overzicht van de initiatieven die de provincie al nam in de afgelopen tien jaar. Een eerste studie rond de hele 'binnenste fortengordel' (2002) is vandaag wel aan actualisatie toe, maar de benadering van uiteenlopende bestemmingen met een eigen karakter en finaliteit, blijft nog steeds overeind. Maar meer dan ooit is het essentieel om iedereen actief te betrekken bij herontwikkelingsplannen (consultatie), met het oog op een benadering vanuit alle invalshoeken, op zoek naar een logisch, samenhangend en beheersbaar concept.

Wim Lux benadrukte dat het noodzakelijk is om in de veelheid aan sites en projecten een klare lijn te trekken. Dat vraagt onder meer om een duidelijke gradatie in de aanpak. Voor een aantal sites kan een minimale ontsluiting volstaan, bij andere kan sterker ingezet worden op een hogere dynamiek, gekoppeld aan een uitgebreide publiekswerking. Die hiërarchie, geïntroduceerd in de recentste studies (kaderplan beide fortengordels), resulteerde in vijf 'ontwikkelingsniveaus', steeds met respect voor de historische betekenis en de actuele natuurwaarde. Het geheel levert een helder kader op en een grote regionale samenhang tussen de diverse linies, sites en initiatieven en een concreet toekomstbeeld per site. De komende jaren zal de provincie binnen dit 'raamwerk' al haar verdere initiatieven ontwikkelen, gebaseerd op consultatie en met het oog op samenhang, zowel visueel als qua beleving.

Nadien ging Peter Ros, hoofdpartner van AT FORT en projectmanager van de Nieuw Hollandse Waterlinie, nader in op het Europees perspectief, waarbij de koppeling van 'cultural heritage' aan 'spatial development' centraal staat. In de loop van AT FORT wordt achtereenvolgens aandacht besteed aan kennisuitwisseling

rond drie belangrijke aspecten: restauratietechnieken, herontwikkelingsscenario's en 'beheer en beleid'.

Als slot van deze boeiende voormiddag volgde een persconferentie waar de gloednieuwe brochure 'Van strategisch reduit naar strategisch project' werd voorgesteld. Nadien werden de aanwezigen uitgenodigd voor een groepsfoto, netwerkmoment en lunch.

Verslag door Peter Vermeulen, Stramien cvba

Fort van Lillo – *beheersplan op gemeentelijk niveau; eigendom deels van FOD Financiën, deels privé-eigendom*

In de namiddag werden inhoudelijke seminaries gekoppeld aan locatiebezoeken. Lillo werd als Scheldefort bezocht omdat het een voorbeeld biedt van een nieuw ruimtelijk ontwerp op het niveau van de gemeente. Lillo vormt onderdeel van het district Berendrecht-Lillo van de stad Antwerpen. Het werd tijdens de eerste jaren van de Tachtigjarige oorlog opgetrokken en vormt nog steeds een groene oase in het industriegebied van de Antwerpse haven.

De groep werd verwelkomd door de heer Achilles Van der Donck, beheerder van het Landhuis, het voormalig gemeentehuis van de vesting Lillo, gelegen aan de Havenmarkt. Dit gerenoveerde gebouw geldt als cultuur-historisch symbool van Lillo en biedt mogelijkheden voor conferenties, culturele evenementen en vergaderingen.

Planoloog David Verhoestraete (Cluster Landscape, zie PPT) gaf toelichting bij het winnend project van de herbestemming en heraanleg van Lillo. Er werd immers in 2009 door de stad Antwerpen een wedstrijd uitgeschreven voor een masterplan voor Lillo. Dit plan kaderde in het INTERREG IVA-project 'Forten en Linies in Grensbreed Perspectief', waarin ook de provincie Antwerpen partner was. Om tegemoet te komen aan de nieuwe plannen van de Vlaamse overheid voor de voltooiing van de Sigmadijk (verhoging van de rivierdijk langsheen beide Schelde-oevers) ter hoogte van Lillo, diende de relatie tussen Lillo en de Schelde herzien te worden. De nieuw te construeren dijk zou immers 3m hoger liggen en zou aan de voet een verbreding van 25m tot 65m tot gevolg hebben, hetgeen de visuele relatie tussen Lillo en de Schelde geheel teniet zou doen.
Het winnend project van Cluster Landscape voorziet in een dubbele aanpak: enerzijds de waterkering, de jachthaven en het boothuis, allen gelegen tussen de Schelde en het stadje, als één geheel beschouwen, en anderzijds zoveel mogelijk de vijfhoekige vorm van het gebastioneerd profiel van de omwalling herstellen. Landwaarts werden langs de Scheldelaan nieuwe groene aanplantingen voorzien, alsook een parking. Daar zou opnieuw een toegang met brug over de walgracht aangelegd worden. Dan betreedt men de voormalige vesting en een aaneenschakeling van openbare ruimten leidt de bezoeker tot aan een nieuw vestingplein, waar men langs een zachte helling een

panoramisch terras bereikt. Van daaruit heeft men een panoramisch zicht over de Schelde en de kleine haven.

Vanuit de deelnemersgroep werd de vraag gesteld of de bevolking betrokken werd bij het invullen van de nieuwe functies en de heraanleg. De stad Antwerpen heeft de bevolking tijdens hoorzittingen uitgenodigd, o.a. wat het Sigmaplan betreft.

Prof. Dr. Piet Lombaerde (UA) gaf een korte historische schets bij het kruitmagazijn van Fort Lillo, een der meest origineel bewaarde militaire constructies in Antwerpen uit de periode van het Franse Eerste Keizerrijk. In het Fort Liefkenshoek, aan de overkant van de Schelde, werd ook een kruitmagazijn door de Fransen gebouwd. Het is wel kleiner dan dat van Lillo. Daarna werd een korte wandeling op de historische vesten van het fort gehouden.

Verslag door Piet Lombaerde, Universiteit Antwerpen

Fort van Stabroek – *particulier beheer; privéeigendom*

Het Fort van Stabroek wordt uitgebaat door Stafort bvba. Stafort werd opgericht in 1997 om het fort een passende bestemming te geven en om het in al zijn aspecten (toeristisch recreatief, cultuur historisch en natuurwetenschappelijk) te beschermen. Stafort startte met de organisatie van avontuurlijke activiteiten omdat dit bij het avontuurlijk karakter van een fort aansluit. De organisatie streeft de symbiose na tussen het beschermen van het fort enerzijds en het realiseren van een nuttige invulling anderzijds.

Eigenaar Tom Callens, zaakvoerder van Stafort, gaf een rondleiding in het fort en lichtte de werking van de organisatie toe. Het doel is een waaier van duurzame activiteiten aan te bieden die passen in de context van een fort en geschikt zijn voor een ruime doelgroep. De activiteiten worden omschreven als 'Outdoor experience, Shoot, Drive, Explore, Play, Highland games' (zie www.stafort.be). Er zijn 30 medewerkers (voornamelijk studenten) en 1 full time onderhoudsman. Jaarlijks zijn er 25.000 bezoekers en deelnemers aan activiteiten.

De ondernemer ondervindt hindernissen op gebied van ruimtelijke ordening en omwille van financiële onzekerheid. Door een combinatie van activiteiten waarvoor vergunningsplicht geldt en door een wijziging van de planologische bestemming van het fort ontstond rechtsonzekerheid met

betrekking tot het voortbestaan van Stafort bvba. Na een lange periode werd deze rechtsonzekerheid weggenomen door de opmaak van een Ruimtelijke Uitvoeringsplan door de gemeente Stabroek. Samenhangend met de rechtsonzekerheid is de financiële onzekerheid, daar een privaat fort in tegenstelling tot een fort van de gemeenschap zelf dient in te staan voor alle kosten.

Of een fort wordt uitgebaat door een private of een openbare partner heeft gevolgen voor het beheersplan. Privaat betekent self supporting, meer nog, rendabel om te kunnen investeren in duurzame activiteiten en om te sparen voor grote investeringen. Openbare forten hebben niet onmiddellijk behoefte aan verandering en nieuwe activiteiten om in het onderhoud te voorzien en zijn daarom in het management iets conservatiever.

Stafort streeft, door middel van duurzame kwaliteitsvolle activiteiten, naar de conservatie en restauratie van het gehele fort. De eigenaar wenst daartoe goede relaties te onderhouden met de gemeente Stabroek, lokale overheden, provincie Antwerpen en anderen zoals de heemkundige kring van Stabroek en Simon Stevin Vlaams Vestingbouwkundig Centrum.

Verslag door Tom Callens, eigenaar Stafort

Presentatie: Preparing a Management Plan - The Case of Suomenlinna (Petteri Takkula, Finland)

Zie PPT

Samenvatting:

- Proces en managementplan
- Zee-fort, 15 min met ferry van Helsinki
- Midden 18de eeuw
- De populairste toeristische bestemming in Finland
- 2010 start managementplan
- 7 erfgoed sites – samenwerking

  Doel: ondersteuning, zelfde structuur managementplan, 7 bijeenkomsten/20 maanden
- Structuur procedure: EOH-toolkit = erfgoed-toolkit voor culturele sites
- 2011 samenwerking met stakeholders

- voorjaar 2013 – versie 1, actieplan ontbreekt nog
- Huidige situatie: commentaar tekst – versie 2, actieplan

Vragen:

- Implementation management plan AT FORT? Yes
- Action + management plan > communication is important = dynamic plan

Samenvatting door Wim Debaene, Stramien cvba

Presentatie: Range of present and future management plan scenarios for Forte Marghera (Daniele Sfera, Italy)

Zie PPT

Samenvatting:

Defence system Venice, Verona, Hungary

- 12 forten: 1880's, WOI
- Forte Manghera: 48ha vastenland-lagune, Frans fort 1805
- 2003 gekocht
- Marcopolosystem zorgt voor management fund-raising, public works…
- Key-points future
- In kaart brengen gebouwen goede/slechte staat
- Analyse 78 gebouwen: materialen, conditie > scenario interventies
- 3 zones:

  1) rood: geen transformatie – behoud/restauratie

  2) geel: nieuwe functies/recreatie

  3) groen: omgeving verbinding
- Toekomstige scenario's: fondsen restauratie 500.000 stad Venetië
- Consolidatie huidige situatie

Samenvatting door Wim Debaene, Stramien cvba

Presentatie: Planning heritage tourism (Jos Cuijpers, The Netherlands)

Zie PPT

Samenvatting:

- Beheersplan – erfgoed toerisme
- Boek geschreven over erfgoed toerisme
- 4 verschillende toeristen:

  1) kleinste groep: oud, veel geld, bezoeken kastelen, musea etc., veeleisende groep

  2) educatieve groep, gezinnen, kinderen

  3) recreatief (hoog seizoen), lager opgeleid, decor, shopping

  4) bezoekt nooit historische centra en zijn niet geïnteresseerd (60% van het totaal)
- Tourist-slide, bv. Valkenburg
- Business-model Ostewalder – voor historische objecten:

  1) City itself (or fortress)

  2) Heritage tourists

  3) Transportation/accomodation

  4) Romance

  5) Geld: klassiek = tickets, fondsen. Desire to spend money

  6) Management: clean/safe

  7) Investment

  8) Spatial renewal + development

  9) Partner strategy – working together

  10) City branding – marketing: good tourist product is important!
- E-book: www.lulu.com, Geld verdienen met erfgoed

Vragen:

- Forten kunnen niet concurreren met stad = onmogelijk
- Forten = specifieke doelgroep
- Welke groep brengt nu het meeste op? Waarin best investeren?

Moeilijk te zeggen, hangt van product af. Groep 1 = kleine groep met veel geld maar vragen veel investeringen, Groep 1+4: groep 1 komt niet meer want te veel volk

Samenvatting door Wim Debaene, Stramien cvba

Presentatie: Benefits of a bottom up approach - Fort Vechten 1999- 2010 (Martin Vastenhout, The Netherlands)

Zie PPT

Samenvatting:

- Nieuwe Hollandse Waterlinie
- Verdedigingslinie van Utrecht
- Eigenaars? 1 private, de rest is publiek
- Public bodies: 8 sites Utrecht, 4 sites Staat, 1 site Universiteit (botanische tuin)
- Public-private partnership: 10 sites
- Private partners have to pay rent: 200.000 €/yr, toekomst 350.000 €/yr
- Fort Vechten: 20 werknemers, 40.000 bezoekers/yr, 100.000 €/yr onderhoud
- Gebruikers krijgen 2 rekeningen:
  - Commercial activities: betalen voor het verbruik
  - Exploitation: betalen voor gebruik van het fort (happy to pay) – the revolving fund
- Rent from tenants: ironworker, outdoor company
- 200 friends, 20€/yr
- 25.000 guests party = 25.000 chances for friends!
- What is private partner confronted with? difficult situations
- What does private partner expect? be careful, involve neighbours – local network, strategic alliances (government …), enterprise is used to achieve governmental goal
- Frustration: public owners = institutional, legislation slows things down
- Entrepreneurs: passion + pragmatism
- Public/private + bottom up = benefits

Vragen:

- Sommige dagen open voor publiek (als geen privé-feest is)
- Foundation/stichting/trust werkt sneller dan overheid

Samenvatting door Wim Debaene, Stramien cvba

Dinsdag 15 oktober

Fort van Duffel - *non-profit beheer; eigendom van vzw (Kempens Landschap vzw)*

Rondleiding door Annemie Nagels, projectmanager (Kempens Landschap vzw)

Het fort is sinds 2009 eigendom van Kempens Landschap vzw en maakt deel uit van de buitenste fortengordel rond Antwerpen. Het werd gebouwd ter bescherming van de spoorweg tussen Antwerpen en Brussel. Langs deze spoorweg loopt er een fiets- en wandelpad dat Fort Mortsel (binnengordel) met Fort Duffel verbindt. Deze unieke verbinding tussen beide gordels is bijzonder interessant voor recreatieve doeleinden.

Voordat het fort eigendom werd van Kempens Landschap behoorde het 14 jaar lang toe aan een aannemer en zijn familie. Die aannemer was oorspronkelijk van plan om de site als opslagruimte te gebruiken. De brug werd vervangen door een aarden dam. Een jaar later is de aannemer overleden en het fort werd niet langer gebruikt.

De gemeente Duffel heeft Kempens Landschap gevraagd om de verschillende aspecten van het fort (erfgoed, natuur, recreatie) te beoordelen. Deze beoordeling leidde tot de uitwerking van een beheersplan om een compromis te vinden tussen de drie waarden erfgoed, natuur en recreatie. Het beheersplan werd opgemaakt in samenwerking met alle belanghebbenden en overheidsorganisaties.

Het plan heeft geleid tot een kaart met de afbakening van 3 zones van het fort. Elke zone werd in een bepaalde kleur aangeduid:

- groen: natuur. Niet toegankelijk voor het publiek. Enkel restaureren als de integriteit van het fort op het spel staat.
- blauw: enkel toegankelijk met een gids gedurende een beperkte periode, om de vleermuizen niet te storen.
- geel: restauratie, tentoonstellingen en informatie over vleermuizen, geschiedenis, attracties in de buurt … voor de bezoekers. Er is ook een plan voor een cateringproject waarbij autistische jongeren de kans krijgen om werkervaring op te doen.

Er wordt aan een nieuwe infrastructuur (poorten, brug) gewerkt volgens een ontwerp dat duidelijk verschilt van de originele elementen. Zo springen de authentieke delen meteen in het oog. De vleermuizen kunnen gemakkelijk door het traliewerk in de raamkozijnen. In de centrale hal schijnt de verlichting naar beneden om de vleermuizen zo weinig mogelijk te hinderen. In februari 2013 werden er 36 vleermuizen in het fort geteld. Ondanks dit niet zo hoge aantal is dit fort toch belangrijk als een opstap naar de forten met een grotere vleermuizenpopulatie.

Van de oorspronkelijke brug schoten enkel de pijlers over. Tijdens de huidige restauratie werd de aarden dam verwijderd en werd er een brug gebouwd op de plaats waar de oorspronkelijke brug stond. Om het dak van de te restaureren delen van het fort (gele zone) waterdicht te houden, moest een aantal bomen op het fort verwijderd worden. Dit was mogelijk omdat deze maatregel deel uitmaakte van het beheersplan dat door de Vlaamse overheid werd goedgekeurd. Deze ruimte open laten met enkel een grasvegetatie is te rechtvaardigen omdat dergelijke open ruimtes ook een belangrijke ecologische waarde voor de vleermuizen hebben. De aarde werd hergebruikt zodat de originele vegetatie opnieuw op het dak kon groeien. Oorspronkelijk stonden er heel weinig bomen

op de site: tot de jaren 70 groeiden er ongeveer tien eikenbomen. De huidige bomen zijn daar grotendeels zaailingen van. Volgens het beheersplan mogen enkel bomen die als schadelijk voor de mens of de integriteit van het fort beschouwd worden, gerooid worden.

Er werd onlangs een vrijwilligersgroep in het leven geroepen. 40 mensen worden opgeleid om er de bezoekers rond te leiden. Deze mensen zijn erg gemotiveerd. Sommigen zijn zelfs bepaalde delen van het fort beginnen opruimen en hebben zelf een en ander hersteld.

Buiten de oorspronkelijke betonnen constructies van het fort werd er een nieuwe 'vleermuizentunnel' gebouwd. Het ontwerp is gebaseerd op plannen van de Nederlandse organisatie Brabants Landschap. Volgens deskundigen zijn de vochtigheid en temperatuur in deze u-vormige tunnel optimaal voor vleermuizen. Tijdens het voorbije winterseizoen waren er nog geen vleermuizen, wellicht omdat ze de constructie nog niet tijdig ontdekt hadden. Vleermuizen verkennen namelijk de omgeving terwijl ze op zoek zijn naar eten en aan het zwermen zijn in de zomer en de herfst. Hopelijk vinden ze de volgende winter wel de weg hier naartoe.

De ingang van het fort kan afgesloten worden met een rolbrug die ook hersteld wordt. Bepaalde stukken van de ingang van het fort werden vernield door het Belgische leger om hergebruik ervan door de Duitse troepen te vermijden. Deze vernielde delen zullen echter niet hersteld worden, omdat ze deel uitmaken van de geschiedenis van het fort.

Vóór het fort (vriendelijke kant) stond een zogenaamde 'redan'. Dit driehoekige aardewerk zal gedeeltelijk gereconstrueerd worden als een eyecatcher met geïntegreerde parkeerruimtes. De redan zou de zichtbaarheid van de site moeten verbeteren, want het fort is nu nauwelijks zichtbaar vanaf de weg.

In het beheersplan staat geen informatie over de financiering van het project. Het restaurant moet geld opleveren voor het onderhoud van het fort. Daarnaast zijn er subsidies beschikbaar, want de site is geklasseerd als monument.

Verslag door Rembrandt De Vlaeminck, provincie Antwerpen

Presentatie: Concept & businessplan Fort 4 (Willem de Laat, Idea Consult, Belgium)

Zie PPT

Idea consult heeft het businessplan voor het fort ontwikkeld. Fort Mortsel behoort tot de binnenste gordel (Brialmontgordel). Voor de bouw (van 1860 tot 1865) werd er 45 hectare grond onteigend. In 1870 werd vastgesteld dat de binnenste fortengordel te dicht bij Antwerpen lag om efficiënt te zijn en daarom werd er een nieuwe gordel gebouwd.

De vestingen bleken tijdens de oorlog niet nuttig genoeg voor de Belgische troepen. Zo gebruikten de Duitsers het fort in de Tweede Wereldoorlog. Het Belgische leger gebruikte het fort tot 1997. In 1997 werd het voor een symbolische euro aan de stad Mortsel verkocht. In 2002 besloot de stad om een businessplan op te stellen om geld te voorzien voor de dure restauratiewerken (14 miljoen euro, exclusief btw).

Basicconcept

- Hoofdfort
- Groene long
- Creatief fort

Een aantal delen van het fort zal hersteld worden. Het centrale deel wordt verhuurd en bepaalde locaties kunnen afgehuurd worden voor evenementen.

De troeven van het fort: het is het grootste en best bewaarde fort van de Brialmontgordel en het is vlot bereikbaar (vlak bij trein- en tramstation, wegen, stadscentrum). In het fort wonen er ook vleermuizen: 64 vleermuizen (6 verschillende soorten) in de winter en 30 vleermuizen in de zomer. In het businessplan worden nieuwe functies aan het fort toegekend. Bepaalde delen zijn voorbehouden voor de vleermuizen. De opmaak van het businessplan heeft 9 maanden in beslag genomen, waarin heel wat publieke consultaties hebben plaatsgevonden.

Samenvatting door Rembrandt De Vlaeminck, provincie Antwerpen

Vragen-bespreking

- Is er geen concurrentie tussen de forten? De provincie Antwerpen brengt de eigenaars van de forten samen. Door de lokale behoeften na te gaan en de projecten te fine-tunen, kan de onderlinge concurrentie tot een minimum beperkt worden.
- Zijn de personeelskosten in het restauratiebudget inbegrepen? Ja.
- Waarom in herstelde staat verhuren? Een restauratie op zijn geheel (elektriciteit ...) blijkt interessanter. Dit rechtvaardigt ook de hogere, commerciële verhuurprijzen.
- Is er een marktonderzoek geweest? Ja. De creatieve sector kan niet op zijn eentje het hele fort vullen. Daarom is er diversificatie nodig.
- Waarom richt het businessplan zich nog altijd zo erg op overheidsfinanciering? Het was een bewuste keuze om het als één eigendom te behouden en later geld te verdienen door te verhuren. De renovatie wordt niet met huurgeld betaald, enkel het onderhoud. Gezien het belang voor de gemeenschap wordt dit beschouwd als een goede besteding van het overheidsgeld. Door de grootte van de site kan het fort niet op zijn geheel verhuurd worden.
- Hoe zit het met de stedelijke context?
    - De gebouwen op de schietbanen zijn van hout zodat ze konden platgebrand worden, sommige van hen staan er nog altijd en worden nu beschermd omwille van hun historische waarde.
    - In het volgende strategische plan wordt er ook nadruk gelegd op de restauratie van het landschap en de omgeving.
- Wordt verhuur door een lokale overheid beschouwd als oneerlijke concurrentie voor de privésector? De verhuurprijzen zijn zeer commercieel, waardoor er dus geen sprake is van oneerlijke concurrentie. De opbrengsten worden opnieuw geïnvesteerd. De prijzen komen overeen met die in de stad gezien de unieke locatie en goede bereikbaarheid (trein, auto, tram).
- Waarom worden er geen openbare diensten in het fort ondergebracht? Een aantal gebouwen worden effectief gebruikt door de stadsdiensten van Mortsel.

Verslag door Rembrandt De Vlaeminck, provincie Antwerpen

Fort 4, Mortsel – *eigendom van en beheer door lokale overheid (stad Mortsel)*

Rondleiding en uitleg over het beheer door Bart Van Zele (stadsarchitect) en Greet Drooghmans (cultureelbeleidscoördinator).

Er waren verscheidene ideeën voor Fort 4 in de stad Mortsel, een militair complex met heel wat gebouwen op 35 ha:

- (Complete) reconstructie: duur
- Verval: moeilijk verdedigbaar voor een site in het stadscentrum
- Doos-in-doosconstructie: een nieuwe functie in een doos in een oud gebouw, bv. de toiletten

De lage batterijen zijn enkel met aardewerk geconstrueerd. Deze worden gebruikt door filmproducenten voor films en televisieproducties. Het Belgisch leger gebruikt het fort soms voor oefeningen. Het Belgische leger gebruikt het fort soms voor oefeningen.

De ruimte tussen het 'reduit' en het hoofdgebouw werd open gemaakt en met groen beplant na de afbraak van de oude loodsen van het leger. In de zomer vinden hier culturele openluchtevenementen plaats. Het 'reduit' bestaat in totaal uit 180 ruimtes op 2 verdiepingen, en zal als kantoorruimte gebruikt worden door creatieve beroepen (architecten, ontwerpers), advocaten, enz.

De 'hoofdcaponnière' aan de voorkant en de 'caponnière' links en rechts worden in het businessplan aangeduid als opslagruimten en kleedruimtes voor artiesten (zomerevenementen). Er is nog geen elektriciteit of drinkbaar water. Enkel de voorkant van de gebouwen zijn gerestaureerd, niet de

binnenkant. In de 'caponnière' aan de voorkant biedt een kleine en moeilijk bereikbare inkeping onderdak aan vleermuizen.

De vesting werd gedeeltelijk bedolven in de Tweede Wereldoorlog en wordt niet opnieuw opgebouwd. Alle bomen zijn jonger dan de constructie van het fort (1860-1864).

Het Officiersgebouw: gebouwd in 1872, na onderzoek voor het businessplan aangeduid als het gebouw voor een permanente bar met catering, in een publiek-privaat partnerschap: de stad herstelt het gebouw (ongeveer 2,5 miljoen euro), de privépartner zorgt voor de inrichting en de exploitatie van bar/restaurant. Ze hopen in 2017 te kunnen openen.

Het businessplan is gebaseerd op vlugge opbrengsten. Het is interessanter om het Officiersgebouw in te richten als bar en restaurant, want het is kleiner dan de gedeeltelijk herstelde 'caponnière'. De hoofdingang is gerestaureerd, en is voorzien van een nieuw bezoekerscentrum. De brug van de hoofdingang is nog altijd in gebruik, maar zal over twee jaar hersteld worden.

Verslag door Luc Wellens, provincie Antwerpen

Presentatie: Urban conservation (Jukka Jokilehto, Slovenië)
Zie PPT

Presentatie: From a shared vision to implementation. The management plan of Mont-Dauphin (Marieke Steenbergen & Claire-Marie Collin, Frankrijk)
Zie PPT

Presentatie: Fort Amherst, turning the vision into a viable plan, the constraints of meeting partner expectations (Keith Gulvin, Verenigd Koninkrijk)
Zie PPT

Presentatie: Flexibility and adjustment of planning while managing fortifications. Introduction to long-term planning strategy (Janina Janik, Polen)
Zie PPT

Woensdag 16 oktober

De laatste dag werd gewerkt aan de voorbereiding van het integratierapport. Aan deze werkvergadering namen enkel de projectpartners deel.

Er werd gewerkt in drie themagroepen:

- Randvoorwaarden, coördinator is Nieuw Hollandse Waterlinie, in samenwerking met partners uit Helsinki, Vauban en Antwerpen.
- Hergebruik, coördinator is Nieuw Hollandse Waterlinie, in samenwerking met partners uit Berlijn, Venetië en Komaróm.
- Bestuur, coördinator is Nieuw Hollandse Waterlinie, in samenwerking met partners uit Medway, Paola and Kaunas.

Dank voor uw aanwezigheid en inbreng!